

SZABÓ MARCELL

Írás – Bizonyítás – Posta¹

AZ EVIDENCIA FOGALMÁNAK FORRÁSAI TANDORINÁL

„Hegel gyakran tűnik evidenciának, de az evidenciát nehéz kiállni.”

(Bataille)

„De a túlságosan evidens megköveteli a pótlólagos vizsgálódást.”

(Derrida)

„Ha az, aki rólam »ír«, nem ilyesmiről ír, miről ír?”

(Tandori)

A '90-es évekre Tandori Dezső írásművészete több olyan párhuzamos eljárást is kidolgoz, melyek egy-egy fogalom és koncept csomópontjai köré szerveződve mintegy egybegyűjtik, koncentrálnak a költői program éppen aktuális kihívásait. A sajátos lexéma- vagy jelölőkészlet kialakítása minden bizonnyal nem ekkor veszi kezdetét Tandori pályáján, de látványosan az évtized esszékötetivel tetőzik, melyek szerkezeti heterogenitása – lényegében a jegyzetek folyamatos integrálása a műbe – megfelelő alkalmat biztosít az előzetesen lefektetett fogalmi-tematikus keretek szüntelen disszeminálására. Erről, fókuszáltság és szétszóródás játékerében kibomló írásmód belső feszültségeiről tanúskodik az 1996-os *Utolsó posta Budapest* kötet egyik részlete, ahol a kompozíciós munka, a fogalom köré rendeződő költői program egyszeriben ezen fogalom kontrollálhatatlan önműködésévé alakítja a művet: „Ha megteremted magadnak azt a szabadságot, hogy egy fogalom (»élő lény«) lassan mindent »fedni« kezd, vigyázz. Vagy ne vigyázz. Mert ha mindegy... Akkor van esélyed »a legjobb dolgok összeválogatására« (egy könyvhöz pl.) – de épp ezért vigyázz, mert felelősség támadt, jókora. Fogalmaink oda-visszája szerint kezd mozogni az anyag?” (UP 99)² A megfelelő fogalom tehát egy szelekció („összeválogatás”) lehetőségegyüttesét teremt meg, ugyanakkor ez szintén egy (megteremtendő) szabadság függvénye. Vagyis a szelekció akkor képes a legtágabbra húzni saját hatáskörét, ha saját konceptuális alapjait engedi szabadjárja. Ha képtelenné teszi magát a szelekciót előkészítő fogalmiság irányítására. A fogalom szabadsága egyben a szelekció szabadsága, de az alkotást korlátozó tényező is, amennyiben a fogalom terjeszkedése

¹ A tanulmány elkészítését az Új Nemzeti Kiválóság Program ösztöndíja (2017/2018) támogatta.

² A jelen írásban idézett Tandori-művekre a következő rövidítésekkel a szövegben hivatkozunk: *Az evidenciátörténetek*, Magvető, 1996 [E], *Kész és félkész katasztrófák*, Magvető, 1997 [KFK], *Kolárik légvárjai*, Magvető, 1999 [KL], *Utolsó posta Budapest, Liget*, 1998 [UP], *A zsalu sarokvasa*, Magvető, 1979 [ZsS]

(„mindent »fedni« kezd”) a költői anyag bizonyos autonomizálódásához, sőt anarchizálódásához vezet.

Aligha véletlen, hogy az írás anyagára ráhagyatkozó, a szerkezet belső szabályszerűségeit a végsőkhig kihangsúlyozó Tandori-poétika a logika, a bizonyítás, a meggyőzés, a jog, az igazságosság, akár az igazságszolgáltatás egészen távoli diskurzusaival érintkező evidencia fogalmát jelölte ki központinak. A magátólértetődés, a magában álló bizonyítás, az önjelölés, a nyilvánvalóság, a bizonyíték és a bizonyosság különböző jelentésterületei itt óhatatlanul magának az „evidencia” fogalmának a fenti idézetben hangsúlyozott önállósulásából megszülető autonóm művészeti tárgy létjogára kérdeznek. Szintén az *Utolsó Posta Budapest* lapjain az üresben járó írásgépezet („Én most nem hiszek benne, mégis írok” UP 118) egy angol kézi-szótár jelentéssorozatának másolása által kap új erőre, mely gyakorlat a kijelölt szavak (*last* és *post*) jelentésrétegeinek lajstromában egyszerre az íródó mű belső igényeihez, szükségleteihez illeszkedő elemeket lel: „Ez az írás, a megdolgozás, a dolog szervessége. Hogy az ilyen aztán – bejön.” (UP 128) A „bejön” itt azon véletlenre utal, melynek bekövetkeztét valamilyen az írásprogram előzetesen konstituált szabályrendszere, fogalmi keretei tették lehetővé. „Hogyan teremtődünk hát, hogyan kezdődött minden? Az élet etc.? Egyszerű. Az volt esedékes. Hát nem? Még az esés, ld. bűnbeesés stb., az is bejön, minden összevág.” (E 83) Az evidencia tehát első megközelítésben mint esedékesség mutatkozik meg, mint aktualizáció, amennyiben az *actualis* értelmében a nyelvvel ténylegesen (meg)történő eseményre utal, felbukkanásra, hirtelen illeszkedésre. A keresés, a próbálkozás *bejön*, hasonlóan ahhoz a heideggeri gondolathoz a *Das Wesen der Sprache* legelején, hogy minden tapasztalat (*Erfahrung*) elér és eltalál minket, az esedékességben foglalt eshetőség és esés értelmében megesis velünk: a nyelv tapasztalata ebben az értelemben egyfajta vállalt kitettség magának a nyelv igényének.³

Az evidencia tapasztalata mindenekelőtt az *evidens szöveg*, a magátólértetődő, önaffirmáló nyelvi kijelentéshez kapcsolódik, mely sehol máshol nem jelenik meg olyan világosan mint a megnevezés, önmegnevezés eljárásai. Márpedig *Az evidenciátörténetek* kötetben a könyv címe elsősorban egy olyan nyelv performanciaként szerepel, mely egy kezdeti önmegnevezést rejt el. Mielőtt tehát bármiféle kísérlet történne az evidencia meghatározására – mely egyáltalán nem biztos, hogy lehetséges, amennyiben az evidens pontosan az, ami nem szorul magyarázatra és meghatározásra –, Tandori a címadás gesztusára kérdez. A könyv címe mindig egy másik cím eltörlése. A könyv a következőképpen viszi színre ezt a helyettesítő eljárást: „Ennek (?) a könyvnek KARÁCSONY A HÚSVÉT-SZIGETEKEN lett volna a címe. Magam fogadtam el mégis a mostanit, AZ EVIDENCIATÖRTÉNETEK, abban a reményben, hogy talán akkor *ez is egyszer s mindenkorra elintéződött.*” (E 7) „Ez is egyszer s mindenkorra elintéződött”, vagyis nincs mit tenni vele, evidens. Az evidenciátörténetek – vagy ahogy Tandori több helyütt is nevezi, a „fényes mondások” (E 236), „evidenciamegfogalmazások” (E 266) vagy „evidenciamondások” (E 91) – tulajdonképpen egybefoglalóan állnak egy olyan gyűjte-

³ „Mit etwas, sei es ein Ding, ein Mensch, ein Gott, eine Erfahrung machen heißt, daß es uns widerfährt, daß es uns trifft, über uns kommt, uns umwirft und verwandelt. Die Rede vom »machen« meint in dieser Wendung gerade nicht, daß wir die Erfahrung durch uns bewerkstelligen; [...] Mit der Sprache eine Erfahrung machen heißt dann: *uns vom Anspruch der Sprache eigens angehen lassen*, indem wir auf ihn eingehen, uns ihm fügen.” Martin Heidegger, „Das Wesen der Sprache”, in *Unterwegs zur Sprache*, Gesamtausgabe 12. (Klostermann, 1985), 149. (kiemelés Sz.M.)

mény élén, melyet eredetileg egy evidenciamondás nevezett volna meg: Karácsony a Húsvét-szigeteken. „Végül azért fogadtam el – nem kiadómnak, nem mások ellenében, de MAGAMTÓL – az »Az evidenciátörténetek« címet, mert remény van benne. Remény, hogy *ilyesmivel sem kell többé foglalkoznom.*” (E 45) Még egyszer: az evidenciátörténetek megnevezés a lezárás, a kimerevítés, a *lerendezés* gesztusa. Az így megnevezettekkel nincs több teendő. Vagyis nem másról van itt szó, mint a cím felcímkézéséről, vagyis egy olyan regiszterváltásról, mely az eredeti címet egyfajta *metacímmel* fölülírja: az evidencia példáját (Karácsony a Húsvét-szigeteken) nevezi evidenciának.

Ismeretes, hogy Tandori számára az eredeti, a cenzúrázott, a meghíusult címek és címváltozatok milyen súllyal íródhatnak vissza a műbe, illetve értelmeznek át korábbi önjelölő gesztusokat.⁴ Az *evidenciátörténetek* esetében a cím bizonyos értelemben a fogalom kiterjesztésének a par excellence helye, az a terep, ahol a fent említett totalizáló gesztus, melynek eredményeképpen „[f]ogalmaink oda-visszája szerint kezd mozogni az anyag”, véghez vihető. A *Kész és félkész katasztrófák* lapjain ugyanerről a döntésről így olvasunk: „Kötetcím dolgában sokat tépelődünk/tem. Legyen: NIRVÁNVALÓ (A madárkák halála etc. után, ez nyilvánvaló cím lehet, plusz, jav., plusz: hogy az »evidencia«=»ami nyilvánvaló«, de nekem a való (na ja) semmis, hát nirvánvaló. Legyen Kész és félkész katasztrófák. Ld. egyebütt: minden, ami már van, kész katasztrófa, ami csak lesz, még csak félkész katasztrófa” (KFK 42) Majd valamivel később: „A félkész katasztrófák: / amit külön ehhez a könyvhöz írok. / A kész katasztrófák: / a már ideválogatható kész dolgok” (KFK 84). A cím itt is az elkészültség, a lezárttság, a készség és a készenlét terminusai mentén artikulálódik, de amíg *Az evidenciátörténetek* esetében a jól megválasztott cím lényegében azáltal zárja le az adott költői vállalkozást („ez is egyszer s mindenkorra elintéződött”, „ilyesmivel sem kell többé foglalkoznom”), hogy egy kellőképp általánosító műfajmegjelöléssel él, addig a *Katasztrófa*-könyv pontosan „a már ideválogatható dolgok” indítja be a tulajdonképpeni alkotási folyamatot („amit külön ehhez a könyvhöz írok”). Ráadásul az utóbbi esetben (*Kész és félkész katasztrófák*) a címadásban foglalt elkészültség, a mű befejezett létmódja egyben katasztrófaaként, vagyis a pusztulás változatos képzetei által, romként, az műegész romjaként is utal önmagára. Látható azonban, hogy mindkét esetben a címadás gesztusa nem egyszerűen a mű (ön)megjelölése, nem egy tematikus keret ráillesztése a jegyzetek sokaságára, hanem az alkotás folyamatát visszahatóan kikérdező szövegelem. Mit jelent egy evidens cím? Az evidens cím hozza létre az evidens szöveget? Vajon a mű már elkészült elemek összeválogatása, vagy inkább előzetesen elfogadott elvek alkalmazása? Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Tandori számára a cím és a címadás az evidencia rögzítésének (termelésének?) eredendő helye, amennyiben illeszkedés, egybeesés itt a mű identitásának performanciájaként révén jön létre.

⁴ Itt mindenekelőtt az *Arthur Rimbaud a sivatagban forgat* (később: *Egy talált tárgy megtisztítása*) és az *Egyetlen* (később: *Töredék Hamletnek*) gondolhatunk. „Első könyvem 1968-ban jelent meg. Jó későn. A következő úgy öt évre rá. Harmincöt éves voltam. Hát ahogy vesszük. Wittgensteinnek – saját maga szerint – »csodálatos élete« volt, s hány könyve? Igazi, nyomtatásban megjelent? *A Traktátus*. Egyetlen. Nem fura-e: »Egyetlen« lett volna annak a kötetemnek a címe, amely már 1960-ból tartalmazott a Wittii igényei szerinti verseket? Nevezetesen: hogy filozófiát igazából csak költészetként lehet »csinálni«. És »Egyetlen« lett, volna a címe. A végső kötet cím a habozóbb lényemet fejezi ki. Egy levélküldemény elveszett. Utolsó posta: Sz. Kiadó. Ott változtatták meg a kötet címét. Az »A. Rimbaud a sivatagban forgat« címe is eltűnt. Azaz: ez a cím el. Hol? M. Kiadó.” (UP 142)

Az evidencia fogalmának szövevényes történetéről tanúskodik a kétség, a bizonyítás és magátólértetődés, a közvetítés nélküli tudásszerzés – a modern szubjektum számára alapító mozzanataival párhuzamosan – a tudományosság kereteinek olyan elmélete is, mely feladattal pontosan az „evidenciák destabilizálásában”⁵ jelölik ki. Ha most mégis az irodalmi modernitás olyan fontos szöveghelyére utalunk, mint Proust regényfolyamának madeleine-jelenete, akkor ezt azért tesszük, mert ritka világossággal veti fel bizonyíték és nyilvánvalóság, *evidence* és *self-evidence*, illetve *évidence* különbségeit. Proustnál az újra és újra megismételt mozdulatsor és ízelet-próba hiábalóság egy különös diszpozíció evidenciájával szolgál. A szakasz egy igazságkeresés analízisével indul („la vérité que je cherche”), mely igazság nem valamiféle kívülségben, intakt létezik, a sütemény ízeletése által gépiesen nem reprodukálható, hanem egy reflexív viszonyban lakozik, ahol a kutató és a kutatás tárgy egybeesik. A narrátor ekkor így fordul önmagához: „Ezzel újrakezdem a tanakodást, miféle ismeretlen állapot lehet ez, mely *semmiféle logikus bizonyítékot* („aucune preuve logique”) nem hozott, *kivéve boldogságának, valóságosságának evidenciáját* („l'évidence de sa félicité, de sa réalité”), mely előtt minden más elenyészik.”⁶ (kiemelés Sz. M.) *Nyilvánvaló*, hogy evidencia és bizonyíték a prousti szakaszban ellentétes értelemmel bírnak. Az evidencia olyan bizonyosság, mely egyedül önmagát bizonyítja, vagyis nem bizonyít semmit, vagy semmi mást. A szakasz ezt a magára vonatkozást világos párhuzamba állítja a kutató azon diszpozíciójával, aki a szellem birodalma felé fordulva nem pusztán önmagát teszi tárggyá, hanem magában-magából kell létrehozni, megteremtenie a kutatás tárgyát („seul il peut réaliser”). A reflexivitás azonban pontosan annak folyamatos újratermelésére kényszerül, melyet a benne/abban különbség érvénytelenítésével már kiiktatott. Ugyanis az egyedül a szubjektumban („en moi”) található tapasztalati igazság és bizonyosság keresése során, az ábrázolás következtében egyre újabb és újabb elemeket exteriorizál, szólít meg ő-ként. A kezdeti bensőség („n'est pas en lui [vagyis a tea], mais en moi”) vagyis a saját felé fordulás pár sorral alább kénytelen ugyanazon névmási viszonyt, az én és az ő megkülönböztetését reprodukálni („c'est à lui [vagyis a szellem] de trouver la vérité”).

Az evidencia és a bizonyíték, az *évidence* és a *preuve* kettőssége szorosan összefügg az analízis kudarcával. Az evidencia és a bizonyíték különbsége szenzáció és racionális, érzéki és logikai szembenállását vonja maga után. Az *évidence* címszavában, Littré által idézett, az *Értekezés Claudius és Néró uralkodásáról*-ból származó Diderot-szöveghely szintén ezen különbségen alapul: „Aucune preuve n'a la même force, aucune idée la même évidence, aucune image le même charme pour tous les esprits”. Diderot két sorozatot állít: a *peuve/idée/image* és a *force/évidence/charme*. Bizonyíték (*preuve*) és evidencia közötti különbség effektus-alapon születik meg: míg a bizonyítékknak ereje van, addig a gondolatnak evidenciája. Az evidencia (az erőhöz [*force*] és a bájhoz, a bűvölethez [*charme*] hasonlóan) a szubjektum szemléletében megszülető érzet, míg a gondolatok, képek mellé sorolt bizonyíték retorikai természetű, a meggyőzés érdekében megalkotott eljárásra utal. Proustnál, megidézve a francia *évidence* és az angol *evidence* szemantikai távolságát, a magától értetődőség (*évidence*,

⁵ Isabelle Stengers és Judith Schlanger, *Les concepts scientifiques: Invention et pouvoir* (Párizs: La Découverte, 1989), 17–24.

⁶ Marcel Proust, *À la recherche du temps perdu*, szerk. Jean-Yves Tadié, köt. I., Pléiade (Paris: Gallimard, 1987), 45. Marcel Proust, *Az eltűnt idő nyomában: Swannék oldala*, ford. Júlia Jancsó (Budapest: Atlantisz, 2017), 51–52.

self-evidence), illetve a (jogi értelemben is vett) bizonyíték (*evidence* vagy *preuve*) érzéki különbségtétele forog kockán. Az evidencia prousti vázlatára nem közvetíthető, valamiképpen ki van zárva a kivüliségből, miközben a „*preuve logique*” formalizálható, tulajdonképpen valaminek a bizonyításaként és bizonyítékaként jelenik meg. Az *évidence* lényegében *túl kevés*, hiszen nem bizonyít semmi mást, csupán saját boldogságát és valóságát („*l'évidence de sa félicité, de sa réalité*”). Az evidencia és bizonyíték közé ékelődő 'mais' szócska valamiképpen az egyértelműségben, a magától értetődőségben rejlő irracionálisitást is kifejezésre juttatja. Milyen az a tapasztalás, melyet csak valóságosságának az evidenciája közvetít? És a közvetítésben már nincs benne a valóságosság? Lehet nem-valóságosságot közvetíteni? Mennyiben más a valóságosság evidenciáját észlelni, mint azt mondani, hogy valami a percepció tárgyává válik?

Az evidencia Tandorinál mindig egy ehhez hasonló eltörlő, önfelszámoló művelet jelzése, ahol a megfogalmazása egyben az evidencia kockára tétele. Az evidencia és az evidenciátörténet kettőssége az észlelés és a lejegyzés pillanatára utal: „Az evidenciátörténetek is ezért: 2x! Mert kétszer bosszantanak, ez jön majd egy kész írásban. 1. mikor eszembe jutnak, sorozatban pl., és folyton meg kell állni, utcán, útfélen, kertben, s jegyzetelni, el ne feledjem a dolgot; 2. amikor el akarok mondani egyet, de nem jut az eszembe egy se.” (E 82) Az evidencia fogalmának terjeszkedését Tandori egészen fiziológiai alapon képzelem el, amikor a jegyzetelés ellehetetleníti a hétköznapi tevékenységeket. Pontosan a lejegyzés fizikai körülményei miatt egy másik szakasz az evidencia felismerését valamiképpen autentikusabbnak mutatja, mint a leírtat: „1. Jó: hogy amit megírtam, annak a jegyzete, emléke, alapja onnét már: marad enyém. 2. Jó: ami nem fért a megírásba, eleve marad enyém, strapálni se kellett érte magam (kétszer; kétszer legalább nem; egyszer volt, hülyeség volt, elmondtam: kétszer van).” (E 212–213) Az észlelés/lejegyzés kettős üteme tehát a saját, az „enyém” jelentésének rögzíthetlenségét is megidézi, amennyiben a le nem jegyzett („nem fért a megírásba”) bizonyos értelemben pontosan az írásos nyom hiánya miatt nem lép be („eleve marad enyém”) a létrehozás exteriorizáló-elidegenítő folyamatába, és tanúskodhat egy elfelejtett (vagy fel sem ismert) saját élmény létmódjáról. Az evidencia fogalma már kezdetektől a költői produkció azon játékerében bomlik ki, ahol a tudósítás, az archiválás, a *poézisz* lényegében önmaga ellen fordul, vagyis, Tandori megfogalmazásában, annak sejtelmével, hogy „az evidencia regénye már nem evidens” (E 266). Hogyan lehetne ugyanis magátólértetődő, ami a nyelvi megformálás révén öltött alakot? Az evidenciátörténetek ennyiben sohasem (magátólértetődő) evidenciák, mindig valamiképpen az önaffirmáció kudarcai: „nem gondolod, hogy evidenciátörténeteid alapja többnyire csúsztatás?” (E 12).

Az irodalom és az írásbeliség szabályainak problematizálása nem egyszerűen a tapasztalatok reprezentációját és közvetíthetőségét teszi kérdésessé, hanem az irodalom és az írás által evidenciává tehető, *kinyilvánítható* tapasztalatokét is. A modern poétikaelméletek fokozott hangsúlya a nyelv önreflexivitására, a nyelvi materialitására bizonyos értelemben egy olyan érzéki tapasztalat hordozójaként állítja helyre a költészet és az irodalmiság effektusait, melyek a szenzibilitás tereként az érzéki tapasztalatok azonnalitásának evidenciájaként hatnak. Az érzéki bizonyosságok azonnalítását és egyediségét közvetíteni képtelen, túl általános nyelvi megnevezés hegeli analízisének ellenpontjaként az önmagát kinyilvánító nyelv epifániája a modernitás nyelvszemléleti érzékeléskorrekciójának része. Jacques Rancière történeti vázlatában mindez egy olyan kifejezés-rezsim („régime d'expressivité”) térnyerésében ész-

lelhető, ahol „az érzékelhető tulajdonságok minden konfigurációja besorolható, beolvasztható [peut être assimilée] a jelek egyfajta elrendezésébe, vagyis a nyelv elsődleges poétikai állapotának megmutatkozásába.”⁷ Ebben az értelemben az evidencia, az *evidentia* – külső, kifelé irányuló (*ex*) megmutatás, láthatóság (*videre, videns*) értelmében – a poétikai pontosan az önmagát referálni képes nyelv megmutatkozását jelöli. A költői használat mint effektus valamiképpen mindig a nyelv érzéki mivoltát állítja annak létokaként. Mindez nyilvánvalóan azért centrális jelentőségű Tandorinál, mert az evidencia meghatározásának bizonyos értelemben evidensnek, önmagát és önnön létokát kinyilvánítónak kellene lennie. Tandori folyamatos küzdelme a fogalmi nyelvvel és általában magával a *fogalommal* itt pontosan arra irányul, hogy a használatban rögzíthetetlen definíciókat és az elbizonytalanított meghatározásokat a poétikai úzus elemeivé tegye. Hiszen a definíciók szüksége alól nem éppen az evidencia fogalma bújlik ki? A magátólértetődő mennyiben magyarázható? Az evidencia egyértelműsít (*mettre en évidence*) de maga nem szorul megvilágításra (*bring to light, highlight*). Fel lehet találni az evidenciát? Lehet termelni? Nem csupán fölfedezni lehet, mint valamit, ami már mindig is ott volt?

Az evidencia közölhetősége Tandori számára a nyelv hétköznapi, kommunikatív funkciója miatt a banalitás problémájával érintkezik: amellett, hogy a szubjektum számára a személyes élmény evidenciáját jelenti, megidézi a közhely, a bárki számára ismerős nyelvi megnyilatkozás alakzatát is. A mindennapiság közhelyszerű színrevitele és a kommunikálhatatlan, vagyis egy privát nyelvi úzust megkövetelő belső tapasztalat összekapcsolódik Tandori írásművészetében egy olyan nyelv- és érzékelés-felfogással, melyet a 20. században rendre a „misztikus élmény” terminussal írtak le. Jean-Paul Sartre nevezetes, Georges Bataille *A belső tapasztalat*tárolt írott kritikája, ahol a misztikus élmény közvetítésének paradoxona – legalábbis Bataille-nál – pontosan abban áll, hogy a valóságot valamiképpen a familiaritással való lefedésként határozná meg, „átcsúsztatva olyasvalamibe, amit Hegel »das Bekannte«-nek nevezett, olyan túlon túl ismertnek vagy ismerősnek, ami mégis észrevétlen marad”⁸. Az „ismerősség” fogalma a Tandori életműben nyilvánvalóan kulcsfontosságúnak tekinthető, és annyiban árnyalja az evidencia kérdéskörét, hogy az életesemény mindig a normatív alaként értett hétköznapisághoz képest válik evidens felismeréssé. „Gyakorlati kérdések: borotvám kábelje elvékonyodott a végén. Kartonpapírt kell mellépréselni. Ez a kartonka se túl vastag nem lehet, akkor nincs érintkezés... se túl vékony, akkor semmi értelme, a kábel továbbra is kicsúszik. Ilyen átmeneti, átlagos megoldáskényszerekből állnak a mindennapok, mármint az evidencia(történet): effélék meghaladása is.” (E 100) Vagyis a hétköznapi a hétköznapi által való meghaladás nagyon is kétséges poétikai program, amennyiben az evidencia értelmében banálisnak és eleve ismerősnek az olvasás és megértés jelen idejében kibomlóként kellene mutatkoznia: „Mi a »természetes«? (Az »evidens«...) Teljesen természetellenes volna, ha ezt a könyvet nem csinálnám. Na persze, persze. Evidens.” (E 29) Az evidencia tehát egyszerre jelöl valami banálisat, közhelyszerűt és rendkívülit, vagyis a közösségileg affirmált kimondást és a közvetíthetetlenül személyeset, mely paradox módon, struktúrájában a nyelvi megnevezéshez hasonló, általánosító hétköznapiság közegében bomlik ki.

⁷ Jacques Rancière, *La parole muette: Essai sur les contradictions de la littérature* (Paris: Hachette, 1998), 41.

⁸ Jean-Paul Sartre, „Un nouveau mystique”, in *Situations, 1* (Párizs: Gallimard, 2010), 176.

A banális apoteózis, a banálison keresztül elérhető valós (mint láttuk: „nekem a való (na ja) semmis” *KFK* 42), illetve az evidenciák folyamatos „felfedezése”, azonosítása, lejegyzése olyan feszültségben áll Tandorinál, ami mintegy kikényszeríti a megfogalmazás, a nyelvi címzés problémáját. Az evidencia elsősorban evidenciatörténet, megfogalmazás, olyan intranszitiv viszonyt jelez, amiben a szubjektum képes önmagával kommunikálni. Mint láttuk, az élmény appropriációján lényegileg nem változtat, hogy lejegyzik-e vagy sem (*E* 212-213), de a lejegyzés során óhatatlanul megképződő címzés mindenekelőtt visszaható: „az evidenciatörténetekkel én magamnak üzenek” (*E* 21). Az *utolsó posta* fogalma a címzés („Kinek?”) kérdését hivatott árnyalni, elsősorban az általánosabb evidencia-tematikán belül, ugyanakkor bizonyos konceptuális párhuzamosság formájában, ahol a folyamatosan tesztelt és alkalmazott fogalmak egy többé-kevésbé közös problémakört érintenek. A postázás, a küldés, a küldemény eseménye, mint az irodalom közlő-funkciója itt az *utolsó* fogalmával egészül ki, mely az írást, folyamatos postázást egy olyan végső, vagyis ismételtelhetetlen eseményre irányítja, ami a válasz reménye nélkül születik meg. Olyan küldemény, ami nem megválaszolható, és ennyiben Tandori számára a mű „végsőt-fogalmazó” (*UP* 61) evidencia-természetére, illetve az üzenet vég(zet)szerűségére utal: „Mit keresünk könyvünkkel? / Az utolsó postát. / Ezt majd megmagyarázzuk. Nem azt az üzenetet, mely az Iszonyú Angyallal érkezik.” (*UP* 7).

Ez a végzetszerűség azonban olyan ambivalenciával terhes, ami az evidencia és az utolsó posta fogalmi viszonyaira nézve is megvilágító: „Írásaim, a kész írások: u. p.-k [utolsó posták], ha nem evidensek a köz jegyben (pl. A *Vér és virághab*, az »irgalmatlan irányú« próza, amely nem az »ottliki« *Próza*, pl.) / Értük kell menni. / Goethe meghatározását idézem újra: / Wer den Dichter will verstehen, / muss ins Dichterslande gehen. / (Hogy a költőt megérthesed, / költő-országba kell menned.)” (*UP* 242). Az evidencia mint megformáltság és „végsőt-fogalmazás” nem esik egybe az evidens értelemben vett, a befogadás felől elgondolt azonanalissággal. Az írás evidenciája nem az olvasásé, sőt – a közhelyként („köz jegyében”) értett mondások azonnali értésével, kézbesítésével szemben – Tandori az evidencia fogalmát a kézbesítés problémájával, a postaállomáson ragadt küldemény képével szemlélteti, ahol az olvasó kénytelen elmenni az üzenetért. Az irodalom ezen létmódját Tandori a fentebb már szóba hozott misztikus beszámolókhöz hasonlítja.⁹ A József Attila *Szállj költemény...* kezdetű versében megjelenő címzés („Szállj költemény, szólj költemény / mindenkire külön-külön”) azért olyan lényeges itt, mert a Tandori-féle evidencia esetében szükséges individuális erőfeszítést („érte kell menni”) a költemény performanciájaként mutatja meg:

Nem szükséges József Attila fentebbi sorával példánunk, de Musil misztikumelemzéséig sem kell visszanyúlnunk: Koestler mókásan értő-racionalista ismeretterjesztő útikönyve is elegendően példázza, a „misztikus élmény” nem közlemény-jellegű (mások számára), a „nagy fényt láttam”, „angyal jelent meg”, „hangot hallottam”: pontos is, nem is, igaz csakúgy, mint gyarló, elégtelen hitelű. A *misztikum élménye mindenkire véggépp külön-külön szól*. [kiemelés Sz. M.] Nem akarok a felettébb kétes postázók hibájába esni, mikor azt mondom: úgynevezett evidenciatörténeteink, de még végsőt-fogalmazó verseink is ilyen élmények, s hogy nem is egyszer láttam „hirtelen kihunyni” minden más szót egy lóversenyiroda képernyőjén, s a húsz név helyett-közül csak egy állt ott, mondjuk, *Primitive Heart*, mellette a várható osztalék, mondjuk, *8 az 1-hez...* ám ez más könyv tárgya.” (*UP* 61)

⁹ „A misztikus élmények nagyon keservesen postázhatók” (*UP* 62), majd: „[a] »misztikus« élményről mindig suta szavakkal számolunk be” (*KL* 112).

Vagy ki-ki elmegy a saját evidenciájáért, vagy a költemény szól mindenkire külön-külön. De az ellentét távolról sem végleges, elsősorban azért, mert kétféle megszólításról, kétféle adresszációról van szó. Nem csak a közvetített, „elégtelen hitelű” beszámolókat számítanak küldeménynek, a misztikus élmény maga is megszólításként jelenik meg. De ha az élmény individuális, vagyis külön-külön valakinek szól, akkor a nyelvi megfogalmazásnak szükségképpen általánosítania kell, hogy bármiféle címzés elképzelhető legyen. A nyelv iterálhatóságának ezen problémája, ahogyan azt Benveniste felveti, az E/1 személyes névmás használatában, a kimondó számára mindig identikus, a befogadó számára folyamatosan változó beszédhelyzetre emlékeztet.¹⁰ A Tandori által hivatkozott József Attila-szöveg helye, a strófyanyitó pozícióban ismételt imperatívuszok által („szállj”, „nyugtasd”, „szólítsd”), a külön-külön kifejezésben kódolt individuális címzést valamiképpen egy osztályalapú („gazdagok”, „szegények”) csoportosítás sokaság-fogalmára vonatkoztatja. Vagyis a recepciót bizonyos értelemben úgy tekinti személyre szabottnak („mindenkire külön-külön”), hogy a költemény egyedi alakjában képes megszólítani a különböző társadalmi csoportokat. Ebből a többfunkcióságból akár egy olyan humanista szöveg is kiolvasható volna, mely a művészeti hatást valamiféle közös emberi, és nem társadalmi vagy materiális meghatározottság alapján képzelel el, nem kevesebbet állítva ezzel, mint hogy a költemény pontosan az osztálykülönbségek valamiféle felszámolására tesz kísérletet. De József Attila versében a küldemény funkciója nem egyszerűen iterálhatóságában, hanem egy kollektív parancs (szólj mindenkire!) fordíthatóságában, személyre szabásában, személyre szóló címzésében keresendő.

Az 1979-es *A szalu sarokvasa* című kötetben, anélkül hogy az evidencia vagy a posta fogalma szerepelne Tandori szótárában, már megtalálható az adresszállás individuális és kollektív problémája. Jékely költészetéről szólva, a költemények szuverenitásának, „egyéniített minden-egyes-olvasásra-szabott jellege” (ZsS 146), és „valami versanyagnál fontosabb” (ZsS 152) elem jelenléte kerül szóba. Jékely szerepe meghatározó, hiszen az *Utolsó posta Budapest* kötetben a fent idézett József Attila-szakasz elemzését követően, Jékely *Suhamlík az idő* 1933-as versével valamiképpen a másvilágra, és a másvilágról küldött posta képével kapcsolódik a küldemény metaforájához: „A domboldalakon végigterül / a hullt gyümölcsök sűrű sokasága, / s a szellő erjedés-szaggal repül / egyenesen a másvilágra.” Tandori: „Honnét az a másvilág? Miféle postaküldemény az erjedés-szag?” (UP 63) Az utolsó posta metaforájának egyik központi jelentése pontosan az élő és a holt állapot közötti közvetítés lehetetlenségére utal, vagyis arra az időbeli határra, ahol a küldeményre érkező válasznak már nem lehet címzettje: „Van olyan u. p. állomás is, ahová nem tudunk elmenni, mert nem is tudjuk, hol van, postánk van ott, de hogyan menjünk érte?” (UP 241)

Az utolsó posta itt a halál felől megghiúsuló kézbesítés, mely – a levélváltás cserejellegeből adódóan – egyenesen a „halálnak címzett” küldemény, illetve a címzés aktusában foglalt hiány, távollét és halál¹¹ képzeteivel érintkezik. „Az utolsó posta azt jelenti: az utolsó előtti. Lásd: ahonnét a vaksötét jön.” (UP 244) Vagyis az utolsó posta, mint helyszín, a hozzánk legközelebbi postaállomás is, a küldemény utolsó állomása: ennyiben az utolsó posta mi ma-

¹⁰ Émile Benveniste, „Le langage et l’expérience humaine”, in *Problèmes de linguistique générale 2*. (Paris: Gallimard, 1974), 68.

¹¹ Vö. „Les destinataires sont morts., la destination c’est la mort [...] L’idée même de destination comprend analytiquement l’idée de mort...” Jacques Derrida, *La Carte postale: de Socrate à Freud et au-delà* (Paris: Flammarion, 1980), 39.

gunk vagyunk. A mindenkire ugyanúgy szóló vers nem szólít meg senkit, ellenben a József Attilánál „mindenkire külön-külön” esetében végső soron szétszálazhatatlanok a kollektív és az individuális szerepkörei: a vers azáltal érhet el egy közösséget, hogy minden tagját különbözőképpen szólítja meg. Ez a különös disztribúció, a költemény individuum és kollektíva között széteszlő megsokszorozódása pontosan az utolsó, vagyis az utolsó előtti postaállomáson várakozó küldemények potencialításában hozzáférhető. „[A] külön-külön érkező »üzenés« pontosan ily utolsó postaállomáson halmozódik, s onnét vagy eljut hozzánk, vagy sem. [...] Nem muszáj utolsó-posta-állomásokon elakadható levelekhez stb. hozzájutni.” (UP 62) Vagyis mintha a küldemény személyre szabott karaktere, evidencia-jellege valamiképpen a kézbesítés késedelme révén jönne létre. Eszerint a küldemény a várakozás, a fennakadás által tenne szert a totális (kollektív-individuális) posta-karakterére, a külön-külön mindenkire intézett címzés gesztusára, miközben az evidencia-élmény feladás és kézbesítés időbeli távolsága, valamint feladó és címzett fokozatos eltűnése révén közvetíthető. A költemény egy előre beláthatatlan és programozhatatlan várakozás létmódjából szabadul ki. Az evidencia csakis azon konstitutív zavar miatt közvetíthető, ami *kikezdi* a küldemény kézbesíthetőségét. A küldeményt ugyan postázni kell, de a „mindenkire külön-külön” alakzata csakis azáltal jöhet létre, hogy a címzett nem valaki és/vagy mindenki, hanem az utolsó előtti postaállomás, vagyis az a határ, ameddig elmenve az olvasó lényegében önmagát teszi a küldemény címzettjévé. A címzés hiányának és várakozásának efféle megfogalmazása egyben az üzenet végtelen ismételhetségét is jelenti, Derrida kifejezésével, a nyelv azon iterabilitását, mely nem a címzett hiányának *ellenében*, hanem annak révén valósul meg. „Az írott jel a címzett hiányában halad előre [s'avance]”¹² ami az összes címzett halálát is megengedi. A késétség Tandorinál megjelenő logikája egészen világosan jelzi a címzés egyszerre irányzott és irányíthatatlan voltát: a címzés természetesen nem szavatol a kézbesítésért: „Nem muszáj utolsó-posta-állomásokon elakadható levelekhez stb. hozzájutni.” (UP 62)

A címzés nélkül, a címzett hiányában közlekedő üzenet ugyanakkor az ön-címzés és az önfelszámoló üzenet alakzatait is megidézi. Ennek embrionális megfogalmazása szintén az UP elejéről az a szakasz, amelyben maga az ön-érzékelés, a saját test tapasztalata válik posta-élménnyé: „Nem tudok külön testrészekre gondolni. Összetépett alkarom is közömbös. Nem az, hogy nem emlékezem. Pontosan – pontatlanul? – tudom... tudok... de ez rögtön túl van azon a határon, az utolsó, amíg a posta jár. És ez a hasonlat, ma már, annyi üzenőeszköz idején, alkalmasint nem is létezik. Nem létezik; amit írok. Itt azért lehet kezdeni. Ez azért egy kezdés lehet.” (UP 24–25) Itt a test önérzékelése jelenik meg a közvetítés létmódjában, postázandó valóságként, a szubjektum önmagának címzett üzeneteként. A küldemény szollipszista formája az ön-megszólítás, Tandori tehát egy banális (újabb értelme volna ez az evidenciának) probléma, a személyes (misztikus) élmény közlemény-közvetítés jellegéből indít. Ez viszont köztudottan a Tandori-œuvre centrális kérdése. „az evidenciátörténetekkel én magamnak üzenek” (E 21) kijelentés tehát kétféleképpen értendő: 1) egyrészt magának az élménynek a szubjektív valóságára, amennyiben egy önmagától önmagáig tartó eseményről-élményről van szó; 2) másrészt az evidencia megírásáról, mely mint mondtuk, nem átadható. A pontosságnak és a pontatlanságnak evidenciamondása „az a bizonyos legrövidebb távolság – egy pont közt. Erre is illik: se vége, se hossza.” (E 138, kiemelés Sz. M.), ami lényegében az

¹² Jacques Derrida, „Signature événement contexte”, in *Marges de la philosophie* (Paris: Minuit, 1972), 375.

identitás képét mondja ki, mint magára vonatkozást, és a magából kiinduló magába visszatérő egyenes fikciós útját. Ez az önmagának való üzenés egyben a szubjektum felcserélhetőségének a játékát is biztosítja.

De az evidencia-írások centrális kérdése az öngyilkosságé, már annyiban is, hogy az önkezűség valamiképpen egyesíti a küldemény – megszólítás, meghívás – és a jelölés, illetve üzenés visszaható alakzatait. Sőt, az öngyilkosság elvetése sem bújik ki a reflexivitásból: „az öngyilkossági gondolatok (ha voltak egyáltalán) megölték magukat”. (E 12) Az elsősorban Antonin Artaud-tól örökölt, és az Artaud-esszéken keresztül megjelenő kérdéskörben az evidencia esedékessége, felvillanása és az önkezűség balesetszerű, indulatalakja kerül egymás mellé. Tandori Artaud két 1925-ös, még a szürrealista periódusból származó szövegét kommentálja-fordítja, melyekben Artaud (sokatmondóan) egy olyan argumentatív-perszuazív nyelvet működtet, ahol az öngyilkosság kérdése a meggyőzés, a kételkedés és a bizonyítás retorikai alakzatain keresztül fogalmazódik meg. A „Le suicide est-il une solution ?” című írásban „az öngyilkosság csupán *hipotézis*” és „az öngyilkosságban való kételkedéshez való jogot [avoir le droit de douter]” követeli, míg a „Sur le suicide” felütés szerint az öngyilkosság lehetőségéhez előbb a létezést kellene bebizonyítani.

Vagyis Artaud számára az öngyilkosság a legkevésbé sem evidencia, nem is valami magától értetődő dolog, és bizonyítékként sem funkcionál. A „Le suicide est-il une solution ?”-ban Artaud számára az öngyilkosság sem reprezentációs értéként (*valeur de représentation*), sem lelkiállapotként nem hozzáférhető; nála minden intimitás lelki-tudati térbeliségének elutasításában tetőzik, vagyis a külső és a belső egyaránt mozdulatlan ábrázolásában (*rien du monde ne tourne pour moi, ne tourne en moi*). A szöveg auto-szuggesztív karakteréből egyenesen következik azon belátás, hogy a beszélő lényegében már régóta halott, már rég öngyilkos lett, sőt „öngyilkosságot követTEK el rajta” („ON m’a suicidé”).¹³ Ezek után a *valódi* öngyilkosság nem mint az élet lezárása, hanem olyan előzetes öngyilkosság („suicide antérieur”) volna, mely az életet, az életbe való belépést hiúsítaná meg, és – megfordítva a haladás irányát (*qui nous ferait rebrousser chemin*) – a születés elé vetne minket. Artaud a halálvágygyal (*appétit de la mort*) a nemlétre való vágyat (*l'appétit du „ne pas être”*) helyezi szembe, mely utóbbi, ezen öntörvényű rendszerben, csakis akkor vágyható-elgondolható, ha az ember már megszületett. Egyfajta nem-lét eredetvágyáról van szó, ami egy visszavonó, a születés elé kerülő, érvénytelenítő döntésként mutatkozik meg. Tandori így parafrázálja Artaud-t:

[„]Nem tudom, mik a dolgok, nem ismerek semmiféle emberi állapotot, semmi a világon nem értem (nekem, td) forog, semmi sem forog bennem. Iszonyatosan (irtózatosan) szenvedek az élettől. És egészen bizonyos, hogy rég halott vagyok, engem az élettől már megraboltak.” L. Szép Ernő: azt hiszem, már megholtam. Hm? Tovább: „Vagyis elvetTEK” (sic) tőlem az életet” (egy nagyszerű u. p. állapot, nem?), „...de mit szólna Ön egy annakelőtte elkövetett öngyilkossághoz, amely megfordíthatna minket (-ná untunkat, td), viszont nem a halál oldalára, hanem a létezés másik oldalára (át, td)? Csak az ilyennek lenne értéke az én számomra. Nem érzek vágyat a halálra, érzem viszont annak a vágyát, hogy nem lenni, hogy sosem kerültem légyen (volna légyen? td) bele” („kerüljek légyen bele”) „az ostobaságoknak, kapitulációknak, lemondásoknak és bornírt találkozásoknak e” (divertimentójába?

¹³ Antonin Artaud, „Le suicide est-il une solution”, in *Œuvres*, szerk. Évelyne Grossman, Quarto (Paris: Gallimard, 2004), 124.

Utolsó postájába? td) „...be, ami az Antonin Artaud énje” (e divertimento; s akkor épp az lenne az u. p. állapota, hogy nem került bele). (UP 163)¹⁴

Az utolsó posta állapota tehát, Artaud javaslatát átvéve, olyan öngyilkosság, ami már a születés, a létesülés előtt nemet mond a létre, és ebben nehéz volna Artaud, akár Tandori esetében nem valamiféle poétikai program kereteit felismerni. Annál is inkább, mivel Artaud esetében nem csak maga az alkotás jelenik meg rendre megtermékenyítésként, terhességként és veté-lésként,¹⁵ de a Jacques Rivière-rel folytatott emlékezetes levelezésben a művek a létesülés előtt álló szubjektum anti-produktumaiként, egy birtokbavehetetlen tulajdon lenyomatának mutatkoznak.¹⁶ Tandorinál a befejezetlenség – különösen az evidencia-korszak elsősorban jegyzetelő, jegyzetekből összeálló kompozíciós munkáját tekintve – alapvetően a le-nem-zárás konstitutív gesztusában mutatkozik meg: „A könyvnek, mondom, nincs »külön« vége. Mert miért is kéne mindig »külön« befejezni egy könyvet, hogy vége legyen. Te se fejezed be külön, mégis az van, hogy egyszer csak véged van, és ez megy az összes személyben.” (E 229) Vagyis ami az öngyilkosság esetében egy nem-lét (ét)vágyaként formalizálódott, az a mű esetében a szerkezeti véletlenek és lezáratlanságok, a mű születését megelőző és *elodázó* munkájában ölt testet. Ráadásul a mű befejezhetlensége nem jelenti lezárhatatlanságát, amennyiben az élet és a mű végének metaforája egy kalkulálhatatlan, de bizonyos lezárulás képze-teit hordozza magával. Ezért fogalmazódhat meg Artaud kapcsán is az utolsó posta fogalma: a küldemény elakadása valójában végbemehet az első postaállomás, a címzés értelmében vett születés előtt is.

A második Artaud-szöveghez fűzött kommentárok pontosan a fordított-öngyilkosság és az alkotás bevégezhetetlen, lezáratlan, fenntartott karakterére reflektálnak. Ahogy fentebb már volt róla szó, a „Sur le suicide” című írás alapproblémája, hogy az öngyilkosság kérdése tárgyalhatatlan anélkül, hogy a lét bizonyítva volna (qu'on m'assure de l'être). A lét bizonyos-sága nélkül a halál sem lehet bizonyos (je voudrais être sûr de la mort). A következő mondatban az élet hipotetikus definíciója konvención alapul, egyfajta közös egyezményen, ami (Tandori fordítás-javaslatával ellentétesen) nem a dolgok *olvasatára* (UP 165), tehát valamely értelmezésre, hanem az *olvashatóságukra* vonatkozik: „az élet csupán a dolgok nyilván-való *olvashatóságába* való beleegyezésként [un consentement à la lisibilité apprenete des

¹⁴ Ugyanezen Artaud-szakasz átírása, újraírása másutt (KFK 102–104)

¹⁵ „Je me retrouve autant dans une lettre écrite pour expliquer le rétrécissement intime de mon être et le châtrage insensé de ma vie, que dans un essai extérieur à moi-même, et qui m'apparaît comme une grossesse indifférente de mon esprit.” Antonin Artaud, *L'Ombilic des Limbes* (Paris: Gallimard, 1968), 51.

¹⁶ Vö. a következő kijelentésekkel, melyek valamiképpen a megfigyelő és a megfigyelt egybe nem esése révén kezdi ki a mű és alkotó identitását: „je suis à la poursuite constante de mon être intellectuel”, „je suis au-dessous de moi-même” (Artaud, 20.) Illetve két megjegyzés: „Je voudrais que vous compreniez bien qu'il ne s'agit pas de ce plus ou moins d'existence qui ressortit à ce que l'on est convenu appeler l'inspiration, mais d'une absence totale, d'une véritable déperdition.” (Artaud, 20–21.) Illetve: „Ces œuvres hasardées qui vous semblent souvent le produit d'un esprit non encore de possession de lui-même, et qui ne se possédera peut-être jamais, qui sait quel cerveau elles cachent, quelle puissance de vie, quelle fièvre pensante que les circonstances seules ont réduites. Assez parlé de moi et de mes œuvres à naître, je ne demande plus qu'à sentir mon cerveau.” Artaud, 42.

choses] tűnik fel”¹⁷ Az élet fogalma tehát beleegyezés, hozzájárulás, egyfajta közös értelemadás, kollektív szemiozisz nyelvrendszere felől konstituálódik. Artaud-t idézve Tandori tovább erősíti öngyilkosság és teremtés párhuzamát:

[„]Ha megölöm magam, nem azért teszem, hogy magam szétromboljam, hanem hogy újra-helyre-állítsam magam; az öngyilkosság eszköz lehet úgy számomra, hogy hevesen visszakapjam magam, kíméletlenül behatoljak létembe, megelőzzem Isten bizonytalan előreszökkenését. [„devancer l'avance incertaine de Dieu”, máshol ugyanezt: „előreugrását túljorjam” (KFK 111)] Az öngyilkosság révén vonásaimat ismét beiktatom a Természetbe, először adom a dolgoknak akaratom szerinti alakjukat. Megszabadítom magam szerveim feltételes-módjától” (kezdődik, ugye? tulajdonképpen csak utolsó-postásat ismer Artaud; már ha nem épp ezzel ellentmondásban beszél). „...melyek oly rosszul egyeznek az én Énemmel, és az élet nem abszurd véletlen nekem (akkor, td) többé, ahol azt gondolom, amit gondolnivalónak nekem adtak. Akkor magam választom meg gondolkodásomat és erőim, vonzódásaim, valóságaim irányát. A szép és a rút, a jó és a rossz közé helyezem magam. Lebegés állapotába helyezem magam” (címethez nem érkezel!), „mindenféle vonzódás nélkül” (nem lehetséges a kézbesítődés), „semleges leszek, a jó és a rossz kérések egyensúlyának kiszolgáltata (csak, td). (UP 165–166. Kiemelés Sz.M.)

Az öngyilkosság „utolsó posta” evidenciája pontosan az, hogy biztosítja, nyilvánvalóvá, magától értetődővé teszi az élet lezárásaként elképzelt halált, és egy élet megalapozásként állítja elő. Míg az öngyilkosság egy közkeletű értelmezése valamiképpen az élő (test) feletti szuverenitás radikális visszaállítása, egyben eltörlése, az Artaud kijelölte gondolati-bölcséleti hagyományban az önkezü halál nem az élet lezárásaként, hanem a születés meghiúsulásának tetteként értelmeződik. A „születés katasztrófája”¹⁸ által meghatározott, és egy történeti reverzió keretében eltörölt élet a születés egyfajta rekonstrukciója lesz. Mindazonáltal Tandori számára az artaud-i – az életet és a halált kételkedve elutasító – előzetes vagy teremtő öngyilkosság gondolata az evidencia eseményévé válik, amennyiben a kétkedés tárgy pontosan az evidencia instabilizálása és újabb evidenciák létrehozása. Szintén Artaud-t parafrázálva, az öngyilkosság fenomén-jellege pontosan a tervezettség hiányaként kódol vissza a rendszerbe egyfajta determinisztikus állandót: „még az öngyilkosság szabadságának eszméje is olyan, mint egy épp kidőlő fa! Nem érzékelem gondolatát; fogom-e érzékelni, kérdi [Artaud], magát a búcsút?” (UP 167). Vagyis az öngyilkosság bizonyos értelemben valamiféle életbeli excesszusra adott válasz és reakció, egyfajta – a természeti kép (kidőlő fa) váratlanságában értendő – hirtelen elhatározás, felindultságból elkövetett tett, melyek, pontosan az indulati mag miatt, az öngyilkosságot is evidenciává avatják.

Az orosz-francia festő, Nicolas de Staël alakja többek között azért meghatározó e művekben, mert az öngyilkosság ilyen pillanatszerű, indulati tettét példázza: „Mármost De Staël hirtelen, »rejtélyesen« megtette.” (E 19). A hirtelenség egyfajta *felmentő* körülményként funkci-

¹⁷ Antonin Artaud, „Sur le suicide”, in *Œuvres*, szerk. Évelyne Grossman, Quarto (Paris: Gallimard, 2004), 124.

¹⁸ Cioran 1973-as, már címében is a jelen problémakört megidéző, *De l'inconvénient d'être né* című könyvében számtalan olyan aforizma található, mely egyrészt élet és halál, illetve megsemmisítés és létrehozás fogalmilag rögzített szukcesszivitásának felfüggesztésére alapul. „Nous ne courons pas vers la mort, nous fuyons la catastrophe de la naissance [...] Il nous répugne, c'est certain, de traiter la naissance de fléau : ne nous a-t-on pas inculqué qu'elle était le souverain bien, que le pire se situait à la fin et non au début de notre carrière ? Le mal, le vrai est pourtant derrière, non devant nous.” E. M. Cioran, „De l'inconvénient d'être né”, in *Œuvres*, Quarto (Paris: Gallimard, 1995), 1271–1272.

onál itt, amennyiben kontextuálisan nem köti semmi az időhöz, nincs múltja és jövője, lényegében bármikor – és ennyiben bárkivel – bekövetkezhet: „A festőben »jelen lévő« szertelen erők, végtelenségek – s akkor ez a hirtelen mozdulat. Ahogy önlábával véget vetett életének. Kiugrott a műterem ablakán. Ha belegondolok [...] tulajdonképpen nálam végképp meglenne minden ok; [...] De valami hirtelen elhatározás, aztán zutty... csaknem ugyanolyan megalázó, méltatlan, mint véletlenül a busz elé lépni stb.” (E 16–17). Öngyilkosság és evidencia között az azonnaliság, a hirtelensége, és a belőle következő – felfoghatatlan, megérthetetlen – misztika feltárulása létesít kapcsolatot. „Marad a megérthetetlen: De Staël egy pillanatban csak hirtelen akkor aztán miért? Igen, ennyi toldalékkal, mert búcsúvél-félféket is írt stb. Nem láttam az antibes-i műtermet, ám onnét kiugrani nem annyi, mint ha valaki beszéd »jó sok« altatót, netán kinyitja erre s némi szeszre a gázt. De Staëlnek az a mozdulata evidenciátörténet volt.” (E 31) Vagyis az öngyilkos ugrás a szuicid módozatok közül is a legváratlanabb, a leginkább pontszerű.

A következő részletben Tandori az élettörténet meghatározottságait nevezi evidenciáknak, tehát az olyan korrespondenciákat, egybecsengéseket, melyek hatására az organikus fogalom („élő lény”) nem csupán „mindent fedni kezd” – hanem ténylegesen testet ölt („nyikorogva, csikorogva, káromkodva ott áll körülöttünk”). A saját élettörténet megértése értelmében megalkotott fogalmak (meghatározottságok) megértésének terepe maga az élet. Lényegében ennek a metanyelvnek vagy meta-életnek hiánya szolgáltat ki mindenkit az öngyilkosság azonnaliságának:

Miért éljük át az élettörténetünk meghatározottságait az életünkkel? Ha a festés túlmegy, a szeretésnek az értelme hal ki, egy üres utcán képesek vagyunk a Primitive Heart nyereményünket és a házi kártyabajnokságunk várható eredményeit fizikai mozdulattal magunkhoz ölelni, elfeledkezve a fogalomról is, mely hirtelen nyikorogva, csikorogva, káromkodva ott áll körülöttünk, dermedten? És mi vigyorgunk, és arra gondolunk, mennyien laknak errefelé, akiket – nem, úgy, ahogy az a mi igényünk lett volna, nem szeretünk. Ha de Staël nem lett volna hasonlóképp ezzel, s hadd legyek én a képzeletbeli kegyeletstörténet indiszkrét, nem ugrott volna.” (UP 234)

Magának az öngyilkosságnak az indulat-jellege itt az evidenciák felvillanó természetéből magyarázódik. „Vagy csak azt az egy pillanatot kellett volna kibírnia, amikor ugrott?” (UP 237). Vagyis ennek az egyetlen pillanatnak a lehetséges időbelisége – ha volna előtte és utána – már magát a túlélést valószínűsítene. De a hirtelenség a természetes halál sajátja is. Nem létezik lényegi különbség természetes halál és önkézés között, mindkettő egyaránt tervezhetetlen. Mindez persze elsősorban az öngyilkosságot *elszenvedő* szubjektum szempontjából újszerű, kevésbé a természetes halál evidens tervezhetetlenségét közvetítő képekben: „nem lenne többé semmi szempont, melleleg csukódna le a szemem, [...] oldalt billennék, a klozettről akár a kádba, csak hirtelen legyen, nem volna semmi utána, oly mindegy, ki utánam, mi utánam.” (E 227)

Az öngyilkosság és a természetes halál egyaránt lesújt, elér, megesisik. Az öngyilkosság és a (természetes) halál ebből a szempontból értett strukturális hasonlóságát egy szubjektumon kívüli-feletti döntés instanciája igazolja: „ezt mesterségesen előidézni nem fogom, s mert a többi a sors akarata, a napok legszűkebb körben is úgy zajlanak, hogy mintha semmi ily fenyegetés nem volna” (E 227). A fogalom totalizáló működésmódja, vagyis az, hogy „oda-visszajára kezd el mozogni az anyag” (UP 99), az evidencia esetében lényegében annak a belátásához – ahhoz a félelméhez? – vezet, hogy a természetes halál és az öngyilkosság, az élet-

történet egy ehhez hasonló, egybecsengésekre, magátólértetődésekre fókuszáló szemléletmód esetében, többé nem megkülönböztethető. A megelevenedő fogalom ennyiben nem az inorganikus visszatérése? Derrida nevezetes Freud-elemzésében a halál hangsúlyosan az élet belső törvényeként és nem valamiféle balesetként határozódik meg, sőt „az élet hasonlít a halál balesetéhez”.¹⁹ A immanens (halál) és pótlék (élet) ilyen viszonylatában a halál sajátá tétele, a „saját halál magunknak címzett üzenet” által valósulhat meg. Az eltávolított (elkuldított), majd visszahívott (kézbesített) halál Derridánál egy olyan, önmagunkkal szembeni telegrafikus viszonyt feltételez, melyben feladó, közvetítő és címzett egy önreflexív távvezérlés (l'autotéléguidant) aktusában többé nem szétválasztható. Ez az intranzitív címzést a halált mint elhalasztott, késleltetett vagy feladott, postázott öngyilkosságként (*suicide en différé ou par correspondance*)²⁰ állítja újra elő. A személytelen, kényszerítő törvény egy magamnak címzett, majd kézbesített küldemény által appropriálható (qu'il s'y rende de son propre pas).

Láttuk, hogy Tadorinál (Artaud nyomán) pontosan a derridai cselekvő késleltetés lehetőségei és körülményei bizonytalanodnak el. A késleltetett öngyilkosság mint saját halál megalkotása különös módon Cioran, fentebb már idézett, 1973-as könyvében a műalkotás létmódjaként jelenik meg, ahol egy könyv nem más, mint elhalasztott, késleltetett öngyilkosság („Un livre est un suicide différé.”).²¹ Tandori számára az írás pontosan azt teszi lehetővé, hogy a költemény a postaállomáson ragadjon, várakozzon, ne kézbesítsék. Az írás minden címzésben rejlő mozgás és elcsúszás felfüggesztése: „Könyvet írni: mintha nem is lenne romlandóságot ismerő részed (egészed). Nem lennél elkallódott küldemény. Úgy küldenének, mint aki-ami az u. p. helyen akár szépen-épen meg is várhatja, hogy majd érte mennek. Nem lennél elkallódott küldemény” (UP 160) Az írás nem kézbesített, de nem is elkallódott üzenetek küldése. Az öngyilkosság evidenciája ebben a tekintetben nem a szuverenitás visszanyerése, nem is a törvény appropriációja, hanem, ahogy a *Színházi életben* olvassuk, egy küldemény-lét megtagasztalása: „Élet, / ha megölnéd magad, azt nézném, mi küldene?”²²

¹⁹ Derrida, *La Carte postale: de Socrate à Freud et au-delà*, 377.

²⁰ Derrida, 379.

²¹ Cioran, „De l'inconvénient d'être né”, 1332. A művet retrospektíve létrehozó, időben utólagos öngyilkossághoz: “Il est impossible de lire une ligne de Kleist, sans penser qu'il s'est tué. C'est comme si son suicide avait précédé son œuvre.” (Cioran, 1298.)

²² Tandori Dezső, *A járóbeteg* (Budapest: Magvető, 1998), 15.